

11. Teilor A. Habsburzka monarchiia 1809-1918. Istoriiia Avstriiskoï imperii ta Avstro-Uhorshchyny / A. Dzh. P. Teilor. Lviv: VNTL-Klasyka, 2002. 268 s.
12. Chornovol I. Narvsv z istorii Halvchvnyv / Ihor Chornovol. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakovycha NAN Ukrainy, 2017. 432 s.

Громакова Н. Ю.

Galicina как объект модернизации имперского пространства первой половине XIX в.

Автором проанализированы правительственные стратегии и специфика модернизационных изменений в Восточной Галиции в первой половине XIX в. Определена роль ментального картографирования в организации имперского пространства. Исследованы факторы эволюции имперской бюрократии под влиянием взаимной ассимиляции между местными чиновниками и представителями региональной польской элиты на протяжении указанного периода.

Ключевые слова: имперская бюрократия, имперское пространство, модернизация, правительственные стратегии, mental-mapping.

Gromakova N. Yu.

Galicina as the object of imperial space modernization at first half XIX century.

The author analyzes the specific government policies and modernization changes in Eastern Galicia during the first half of the nineteenth century. The role of mental mapping in the organization of the imperial space is determined. The factors of the evolution of the imperial bureaucracy under the influence of mutual assimilation between the local government and regional representatives of the Polish elite during this period are researched.

Keywords: imperial bureaucracy, imperial space, modernization, government strategy, mental-mapping.

УДК 94:341.215.4:39(=162.3)(477)«18/19»

І.Л. Чужан

ФОРМУВАННЯ ЧЕСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ У ПІДРОСІЙСЬКІЙ УКРАЇНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ - ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Досліджено процес переселення вихідців із чеських земель до України у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Встановлено причини, які спонукали чехів заснувати тут власні поселення. Виокремлено території, що розпочали колонізувати представники етноспільноти та визначено особливості адаптації останніх до життя за нових умов.

Ключові слова: чехи, колоністи, міграція, землевлаштування, Україна, Російська імперія.

В ХІХ ст. Чехія знаходилася під протекторатом Австрійської монархії. Вимоги чеського народу щодо автономії були відкинуті, землі Богемії і Моравії надовго залишалися невід'ємною частиною імперії. Ряд подій, що відбулися в її межах, відбився на подальшому розвитку чеських земель: початок 1850-х рр. – це режим абсолютизму, кінець 1850-х рр. – це був період конституційних реформ. Після-революційна ситуація суттєво позначилася на розвитку капіталістичних відносин в регіоні. В 50-х рр. ХІХ століття відбувся промисловий переворот, який позитивно позначився на економіці Чехії, особливо на галузях легкої промисловості. В той же самий час спостерігається значне зростання виробництва, впровадження нових технологій, розквіт промисловості та сільського господарства. Однак, всі ці перетворення в економіці в наступному призвели до затяжної кризи, яка найбільше проявилася у 1857 – 1858 рр., та призвела до тяжких наслідків. Промисловість вже не розвивалася потрібними темпами, а реальні доходи населення стрімко падали. Економічна нестабільність негативно позначилася в основному на бідних прошарках населення, в той же самий час землевласники розширювали свої межі [12, с. 8-9].

Тобто переселятися чехів на українські землі Російської імперії у другій половині ХІХ ст. спонукало цілковите обезземелення або відносна нестача землі. До цієї причини слід додати пронимецьку політику влади в економічній сфері та розруху в північно-східній Чехії, яка була спричинена австро-пруською війною 1866 р.

У південно-західних губерніях Російської імперії до яких належала також Волинська губернія, після скасування кріпацтва у 1861 р. та після придушення польського «січневого» повстання 1863 р. дешево продавалось багато лісів, орної та іншої землі. Головними причинами низької ціни землі була нездатність дворянства у змінених формах забезпечити рентабельність маєтків, а також те, що царський уряд дешево продавав маєтки, котрі конфіскував у польських шляхтичів, учасників придушеного повстання [3, с. 6]. Місцеве населення хоча й мало потребу в збільшенні земельної власності, проте не було в змозі придбати ґрунти які намагалися продати поміщики [9, с. 66].

Тому царський уряд підтримував еміграцію з Європи. Вітали зокрема приплив протестантів, бо тим самим в цих прикордонних, завжди спірних областях, посилювався некатолицький, тобто антипольський елемент [3, с. 6]. До початку переселення на Волинь 97% чехів належали до римо-католицького віросповідання. Царський уряд, допускаючи їх на окраїни імперії, де значну частину населення становили католики-поляки, зобов'язав переселенців розірвати будь-який зв'язок з Ватиканом. Таким чином російський уряд розраховував створити для чехів особливий церковний устрій, який би викликав розкол серед місцевих католиків. Такі розрахунки уряду ґрунтувалися на обізнаності з релігійною ситуацією в самій Чехії. Справа в тому, що чеський католицизм мав значні відмінності від католицизму польського з його ортодоксальністю і фанатизмом. Церква в Чехії розкололася на багато течій і напрямків – гуситів, євангелістів, кальвіністів тощо. Цей процес збігся в часі з початком переселенського руху чехів до Російської імперії. Цілком природно, що колоністи представляли увесь різнобарвний спектр релігійних течій, напрямків і рухів, що панували тоді в чеській церкві. Більшість переселенців були вихідцями з Богемії, де ще в часи Яна Гуса існувала сильна опозиція традиційному католицизму [11].

США знаходилися за океаном і крім того унаслідок громадянської війни істотно обмежили еміграцію, в той час як Російська імперія мала з Австро-Угорщиною спільний кордон і переселенці могли туди їхати потягом аж до прикордонної станції Броди або кіньми, що тривало декілька тижнів [3, с. 6].

Масового характеру переселення набуває з 1863 р., коли царський уряд надав переселенцям з Чехії значні пільги, головними з яких були право на звільнення протягом 20-ти років від усіх повинностей, у тому числі й від військової служби на 5 років [11].

10 червня 1870 р. (з небаченою в російському державному апараті швидкістю) цар Олександр II затвердив постанову Комітету міністрів «О водворении чехов на Волини». Чехам-переселенцям дозволялось негайно, без особливих поліцейних свідоцтв про лояльність приймати російське підданство. Вони могли або приписуватись до селянських общин і волостей або утворювати власні. Щодо релігії – чехи користувались свободою віросповідання і правом влаштовувати свою чеську церкву [5, с. 127]. Перша чеська колонія на Східній Волині (Житомирщині) була заснована 1870 р. у селі Зубівщина (нині Мала Зубівщина Коростенського району), друга 1874 р. – у Вільшанці Чуднівської волості Житомирського повіту, у Високому – 1878 р., у Зелениці 1879 р., Крошня і Околек (сучасна назва Окілок) – 1880 р. Ці п'ять колоній були найбільшими у Житомирському повіті, вони були самостійними, окремими адміністративними одиницями, мали свого старосту. Інші колонії, зокрема Виногради та Плехова засновані 1890 р., Івановичі – 1892 р., Кручинець та Аліновка – 1893 р., Горбаші, Городище та інші не мали адміністративної самостійності, були складовою частиною інших адміністративних одиниць [7, с. 3-4]. Тобто переселенців, які упродовж 1890-х рр. прибули до Житомирського, Овруцького і Новоград-Волинського повітів, не виділяли в окремі волості, як це відбулося з чеськими колоністами на Західній Волині, а зараховували до місцевих селянських громад [10, с. 173]. На

відміну від перших п'яти колоній, ці колонії за національною ознакою були змішані: українсько-чеські – як Кручинець, німецько-чеські – як Плехова та Аліновка. У 1884 р. у приватній власності чехів знаходилося 34519 десятин землі, а також 1128 десятин – орендованих [7, с. 3-4].

Упродовж 1865 – 1867 рр. чехи з'являються вже на Київщині у поселенні Німецька колонія, яке перейменовують на Чеську колонію (з 1922 р. – Вишеград). Нині майже вимерле село знаходиться на території Макарівського району Київської області. За легендою, переселенці з Німеччини поселилися тут у 1740-1760 рр., коли німецьким колоністам фаворит російської імператриці Анни Іоанівни Е.-Й. Бірон розпочав роздавати землі і маєтки в Україні. Колоністи мали тут кріпосних селян, які обробляли землю, вели інтенсивне скотарство. Після знищення кріпосного права у 1861 р. німці продали всі будівлі, майно і землю чехам [1].

Наприкінці 1870-х – початку 1880-х рр. дещо зменшилася хвиля еміграції з Чехії на Україну. Головними причинами цього визначалися труднощі у придбанні земельної власності та поширення на чехів у 1887 році військового обов'язку [11].

Окрім Волині чехи упродовж 1860-х рр. завдяки фінансовій допомозі царського уряду засновують поселення в Криму. Розраховуючи розбагатити за короткий термін та повернутися на батьківщину, чехи з самого початку не об'єдналися. Але згодом, згуртувавшись, вони отримали земельні ділянки через Опікунську раду колоністів Півдня Росії в Одесі. Для заселення їм були рекомендовані державні землі Перекопського повіту, що залишився найбільш безлюдним після виходу з нього татар. Незважаючи на несприятливі кліматичні умови та труднощі при обробці ґрунту, чехи погодилися оселитися в перекопських степах і зайнятися благоустроєм занедбаних татарських господарств. Перша група чеських переселенців у 1863 р. у складі 70 сімей (145 чоловіків та 157 жінок) розмістилася в залишеному татарами селищі. Загалом господарство чеських переселенців у Перекопському повіті поступово приходило до ладу й могло б надалі зміцнитися, якби не занадто часті неврожаї зернових культур упродовж декількох років, які змушували колоністів неодноразово звертатися до губернської влади з проханням про матеріальну допомогу. Це збільшувало борг чехів перед державою та не дозволяло їм зміцнити своє господарство [6, с. 68].

Унаслідок того, що звернення чеських жителів Таврійської губернії до Департаменту Міністерства державного майна з приводу збільшення земельних наділів з 10-15 до 30 десятин на одну особу було відхилено, частина мешканців кримських колоній у 1869 р. 90 сімей у складі 207 осіб переселяється до Мелітопольського повіту, де вони заснують поселення Чехоград [2, с. 10].

У Херсонській губернії наприкінці XIX – на початку XX ст. виникли нові чеські колонії. Переселенці чехи-євангелісти з польського міста Зелова заснували 1870 р. колонію Мала Олександрівка (нині – с. Мала Олександрівка Котовського району Одеської області). 1900 р. чеські переселенці також заснували невеличке селище Кінський Загін. 1905 р. виникла колонія Богемка (нині – с. Богемка Врадіївського району Миколаївської області). 1912 р. з'явилися Сиротинка (нині – с. Веселинівка Березівського району Одеської області) та Новосамарка (нині – с. Новосамарка Красноокнянського району Одеської області). До Новосамарки переселилися чехи з Самарської губернії, що переїхали туди на початку XX ст., але повернулись на Південь України через важкий клімат. Сиротинка отримала назву від прізвища поміщика Сиротинського, тому що невелика частина чехів, через нестачу землі, переселилася на хутір, який належав саме йому. З приводу назви Сиротинки, існувала ще одна точка зору: всі чехи, що виїхали з колонії Богемки, стали стосовно рідного села «сиротами» [4, с. 327].

Як бачимо, в Україні переселенці з Чехії отримували землі здебільшого у Волинській губернії, а також у Придніпров'ї та Криму. А от на Поділлі зайняті

с. Голендри виявились єдиним чеським анклавом – південним відгалуженням так званих «волинських чехів». Та спочатку, у 1791 р. тут заснувала поселення група німецьких колоністів. Члени її належали до конфесії менонітів, тож свого часу вони мусли залишити батьківщину через релігійні переслідування й осісти на східному узбережжі Балтійського моря, а потім перебралися на багатші землі. Колонія стала заможною і впродовж наступних десятиліть підтримувала тісні економічні зв'язки з навколишніми господарями. Указ Олександра II про загальну військову повинність поставив їх перед ультимативним вибором: або скоритися або залишити Російську імперію. Більшість колоністів обрала друге. У 1874 р. вони рушили на батьківщину. Однак угіддя довго не пустували. У жовтня того ж року оформлюється купча, унаслідок якої вони переходить до нових власників – до товариства чехів у складі 108 чоловік та 96 жінок. Чеська громада облаштувалася і росла. Лише протягом 1885 – 1888 рр. до неї зарахували ще 63 члени з колишніх австрійських підданих. На 1890 р. у колонії налічувалось 57 домогосподарств, де проживали 139 чоловіків і 127 жінок. Жителі 40 дворів прийняли православ'я, 4 коливалися і лише 13 відмовилися зректися батьківської віри. 17 листопада 1890 р. в чеських Голендрах зібрався сільський схід, більшість учасників якого була уже православною. Вони подають клопотання про перейменування поселення в Миколаївку «в честь Його імператорського височества наступника цесаревича великого князя Миколи Олександровича». Навесні клопотання задовольнили, щоправда, назвавши село Миколаївським. Нинішню назву воно отримає пізніше, уже за більшовицької влади, яка так і недогледіла, що на карті залишилося село, назване іменем страченого царя [8, с. 45].

Отже, чехи унаслідок економічної нестабільності на батьківщині у другій половині XIX ст. та на початку XX ст. розпочали переселятися до України. Тут мігранти очікували на покращення свого матеріального становища за рахунок отримання земельних ділянок. Приваблені обіцянками царського уряду, які стосувалися надання податкових пільг, представники етноспільноти створили компактні поселення на Волині, Поділлі та Півдні України.

1. Вишеград (Макарівський район) / [https://uk.wikipedia.org/wiki/Вишеград_\(Макарівський_район\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Вишеград_(Макарівський_район))
2. Волков С. А. Новые документы Российского государственного исторического архива по истории чешской колонизации Таврической губернии в XIX веке / С. А. Волков // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «История». Т. 16 (55). 2003. № 2. С. 9-13.
3. Гофман І. Чехи на Волині: основні відомості / Іржі Гофман. Прага, 1998. 32 с.
4. Історія чехів в Україні. К.: НАУ, 2013. 600 с.
5. Ковба Ж. М. З історії чеської еміграції на Україну / Ж. М. Ковба // Українське слов'янознавство. 1970. № 1. 121-129.
6. Курінна М. Формування чеських поселень на Півдні України: чехи Північного Приазов'я (60-і роки XIX ст. – початок XX ст.) / Марина Курінна // Народна творчість та етнографія. 2008. № 5. С. 65-72.
7. Лутай М. Є. Чехи на Житомирщині: історія і сьогодення. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. 208 с.
8. Мандрис О. Подільський Чехоград: історія чехів у Миколаївці / Ольга Мандрис // Історія в рідній школі. 2016. № 1. С. 45-47.
9. Надольська В. В. Чеські колоністи на Волині у другій половині XIX століття / В. В. Надольська // Велика Волинь: минуле і сучасне. Тези міжнародної краєзнавчої наукової конференції (Житомир, Україна, 9-11 вересня 1993 р.). Житомир, 1993. С. 66-67.
10. Наулко В. І. Чехи в Україні / В. І. Наулко // Під одним небом: Фольклор етносів України. К., 1996. С. 171-182.
11. Романчук О., Медлярська С. З історії чеської колонії Ядвоніно Острозького повіту / <http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/Local/Zaslav/Empires/Jadvonino.html>
12. Шестак Л., Шестак І. Про чеське поселення на Житомирщині «Мала Зубівщина» / Леся Шестак, Іван Шестак // Чехи на Волині: історія та сучасність: збірник наукових праць. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С. 8-20.

References

1. Vyshehrad (Makarivskiy raion) / [https://uk.wikipedia.org/wiki/Vyshehrad_\(Makarivskiy_raion\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Vyshehrad_(Makarivskiy_raion))
2. Volkov S. A. Novye dokumenty Rossiyskogo gosudarstvennogo istoricheskogo arkhiva po istorii cheshskoy kolonizatsii Tavricheskoy gubernii v XIX veke / S. A. Volkov // Uchenye zapiski Tavricheskogo natsionalnogo universiteta im. V. I. Vernadskogo. Seriya «Istoriya». T. 16 (55). 2003. № 2. S. 9-13.
3. Hofman I. Chekhy na Volyni: osnovni vidomosti / Irzhi Hofman. Praha, 1998. 32 s.
4. Istorii chekhiv v Ukraini. K.: NAU, 2013. 600 s.
5. Kovba Zh. M. Z istorii cheskoj emihratsii na Ukrainu / Zh. M. Kovba // Ukrainske slovianoznavstvo. 1970. № 1. 121-129.
6. Kurinna M. Formuvannia cheskykh poselen na Pivdni Ukrainy: chekhy Pivnichnoho Pryazovia (60-i roky XIXh st. – pochatok XX st.) / Maryna Kurinna // Narodna tvorchist ta etnografia. 2008. № 5. S. 65-72.
7. Lutai M. Ye. Chekhy na Zhytomyrshchyni: istoriia i sohodennia. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2008. 208 s.
8. Mandrys O. Podilskiy Chekhohrad: istoriia chekhiv u Mykolaivtsi / Olha Mandrys // Istorii v ridnii shkoli. 2016. № 1. S. 45-47.
9. Nadolska V. V. Cheski kolonisty na Volyni u druhiy polovyni XIX stolittia / V. V. Nadolska // Velyka Volyn: mynule i suchasne. Tezy mizhnarodnoi kraieznavchoi naukovoï konferentsii (Zhytomyr, Ukraina, 9-11 veresnia 1993 r. Zhytomyr, 1993. S. 66-67.
10. Naulko V. I. Chekhy v Ukraini / V. I. Naulko // Pid odnym nebom: Folklor etnosiv Ukrainy. K., 1996. S. 171-182.
11. Romanchuk O., Medliarska S. Z istorii cheskoï kolonii Yadvonino Ostrozkoho povitu / <http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/Local/Zaslav/Empires/Jadvonino.html>
12. Shestak L., Shestak I. Pro cheske poselennia na Zhytomyrshchyni «Mala Zubivshchyna» / Lesia Shestak, Ivan Shestak // Chekhy na Volyni: istoriia ta suchasnist: zbirnyk naukovykh prats. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2014. S. 8-20.

Чуян И. Л.

Формирование чешских поселений в подроссийской Украине (вторая половина XIX – начало XX в.).

Исследован процесс переселения выходцев из чешских земель в Украину во второй половине XIX – начале XX в. Установлены причины, которые побудили чехов основать здесь собственные поселения. Названы территории, которые начали колонизировать представители национального меньшинства и определены особенности адаптации последнего к жизни в новых условиях.

Ключевые слова: чехи, колонисты, миграция, землеустройства, Украина, Российская империя.

Chuyan I. L.

The Formation of Czech Settlements in Sub-Russian Ukraine (the second half of the nineteenth and early twentieth centuries).

The process of resettlement of immigrants from the Czech lands to Ukraine in the second half of the XIX - beginning of the XX century was investigated. The reasons that prompted the Czechs to establish their own settlements were established there. The territories that the representatives of the national minority began to colonize and the features of the latter's adaptation to life under new conditions have been named.

Keywords: Czechs, colonists, migration, land management, Ukraine, Russian Empire.

УДК: 94:061.23(477)«192/193»

С.М. СВИСТОВИЧ

ВИКОРИСТАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ЕСПЕРАНТИСТІВ У МІЖНАРОДНИХ АКЦІЯХ КОМПАРТІЙНИХ ОРГАНІВ У 1920-ТІ РР.

Аналізуються особливості більшовицької політики «світової революції» та використання міжнародних зв'язків громадськості радянської України на прикладі республіканської секції Спілки есперантистів радянських республік (СЕРР). Визначено основні ідеологічні засади, які обґрунтовували необхідність для правлячої партії продовження процесу поширення пролетарської революції на інші країни Європи та місце в цьому процесі міжнародних громадських організацій. Окремо встановлено основні напрями та способи залучення до підривної революційної роботи за кордоном учасників українського руху есперантистів.

Ключові слова: Українська секція спілки есперантистів, громадська організація, есперантисти, більшовицька ідея.